

MORĀLĀS ATTĪSTĪBAS PSIHOLOĢISKIE ASPEKTI: VĒSTURE UN AKTUĀLIE PĒTĪJUMI

Psychological Aspects of Moral Development: History and Recent Studies

Ingrīda Trups-Kalne

Riga Higher Institute of Religious Sciences affiliated to the Pontifical Lateran University
(RARZI), Latvia

Abstract. *The aim of the study is to analyse psychological aspects of moral development by assessing studies on cognitive rational theory, as well as to learn about the most recent studies on the socially intuitive and evolutionary paradigm of morality. The study analyses the views of Piaget, Kohlberg, Lind, Shweder, Haidt, Joseph, Hamlin, Wynn, Bloom and others on cultural differences of the content of morality, process and mechanisms of moral development, as well as endogenous and environmental factors affecting development. The study led to conclusion that general understanding about morality is innate to a human being and that morality is the core of personality, which helps people to work and live together in a community.*
Keywords: *moral development, moral foundations, moral intuition, moral reasoning.*

Ievads

Introduction

2015. gada 18. jūnijā Saeima pieņēma grozījumus Izglītības likumā, nosakot, ka izglītības sistēma nodrošina izglītojamā tikumisko audzināšanu, kas atbilst Satversmē ietvertajām un aizsargātajām vērtībām. Attiecīgie priekšlikumi sabiedrībā izraisīja plašas diskusijas politiķu, pedagogu un vecāku vidū. Taču ne pirms Izglītības likumu grozījumiem, ne arī pēc to pieņemšanas un diskusijām sabiedrībā nesevoja zinātniski pamatotas un argumentētas diskusijas par morāles sociālo funkciju, morāles izpratnes politiski kulturālo atšķirību un bērnu morālās attīstības jautājumiem. Dotā teorētiskā pētījuma mērķis ir apkopot dažādu psiholoģijas pētniecisko paradigmu – kognitīvi racionālās un sociāli intuitīvās pieejas ietvaros veikto pētījumu atziņas, lai skaidrotu morālās attīstības faktorus un mehānismus un pilnveidotu izpratni par cilvēka morālo funkcionēšanu, kā analizētu sociāli psiholoģiskos faktorus, kas ir atšķirīgo uzskatu par tikumiskās audzināšanas saturu un mērķiem pamatā.

Kognitīvi racionālā pieeja morālās attīstības izpētē *Rational-Cognitive Approach to Studies on Moral Development*

Kognitīvi racionālā pieeja psiholoģiskajā morāles izpētē bija raksturīga 20. gs. 30.– 80. g, kad īpaša uzmanība tika pievērsta kognitīvo procesu pētīšanai un to saistībai ar citiem psihiskajiem procesiem un uzvedību. Šī pieeja uzsvēra morāles un kognitīvo procesu ciešo saistību morāles attīstībā, morālo lēmumu pieņemšanā un uzvedībā.

Bērnu kognitīvās attīstības pētnieks Piažē (Piaget, 1932/1965), par morālās attīstības pamatu pieņēmis noteiktu kognitīvo spēju attīstības līmeni un uzskatījis, ka indivīda morālie spriedumi atspoguļo ne tik daudz to, ko viņam ir iemācījuši vecāki vai sabiedrība, bet gan viņa paša ģenētiski noteikto kognitīvās attīstības līmeni. Saskaņā ar Piažē pētījumiem, morālā attīstība virzās no heteronomās morāles stadijas, kurā morāles normas tiek izjustas kā dotas no ārpuses, uz autonomās morāles stadiju, kurā morālie principi ir interiorizēti un integrēti indivīda apziņā.

Kolbergs (Kohlberg, 1968/1995), turpinot Piažē pētījumus un paplašinot pētījuma dalībnieku vecumposmu robežas, morālajā attīstībā izdalījis trīs līmeņus, katru līmeni sadalot divās stadijās, tādējādi iegūstot sešu stadiju modeli (sk. 1. tabulu).

1.tab. Kolbera morālās attīstības modelis
Table 1 Kohlberg's theory of moral development

Pirmskonvencionālā morāle
1. Morāles normas ievēro, lai izvairītos no soda.
2. Morāles normas ievēro, lai iegūtu izdevīgumu un atalgojumu.
Konvencionālā morāle
3. Morāles normas ievēro, lai izvairītos no nopēluma un iegūtu atzinību.
4. Morāles normas ievēro, lai sabiedrībā valdītu likumība un kārtība.
Pēckonvencionālā morāle
5. Ievēro demokrātiskus, brīvi izvēlētos principus un uz to pamata uzņemtās saistības.
6. Savu rīcību balsta uz katra cilvēka cieņas atzīšanu un universāliem morāles, taisnīguma, saprāta un loģikas principiem.

Kolbergs (Kohlberg & Kramer, 1969/1995) uzskatīja, ka jebkuras kultūras cilvēki iziet šīs stadijas nemainīgā secībā, atšķirība pastāv vienīgi stadiju maiņas ātrumā. Līdz deviņu gadu vecumam lielākais bērnu vairums atrodas pirmskonvencionālajā attīstības līmenī, pusaudža gados sāk dominēt konvencionālā morāle, kas ir pārsvarā lielākajai daļai pieaugušo. Tikai neliela daļa pieaugušo sasniedz postkonvencionālo morāles attīstības līmeni. Kolberga

pētījumi atklāj, ka vairums cilvēku tikumiskajā attīstībā apstājas aptuveni 25 gadu vecumā un ka daudzi cilvēki pēdējās stadijas nemaz nesasniedz.

Linds (Lind, 1978b, 2002, 2008) pilnveidojot un attīstot Piažē un Kolberga teorētiskās koncepcijas, ir izveidojis morālās spriešanas divu aspektu teoriju (*dual-aspect theory*), kurā izdala divus neatkarīgus morāles aspektus: *afektīvo*, kas atklājas Kolberga morālās attīstības sešu stadiju modeli un ietver sevī morālās normas, attieksmes pret tām un morālās rīcības motivāciju; un *kognitīvo*, ko veido morālās spriešanas formālā puse, tās konsekvence un struktūra, ko atklāj Piažē morālās autonomijas fāze.

Linds uzskata, ka noteicošās morālajā attīstībā morālās spriešanas spējas (*moralische Urteilsfaigkeit, moral competence*), kas izpaužas caur spējam atpazīt un pielietot morāles principus konkrētās dzīves situācijās, kā arī izdarīt izvēli, pamatojoties uz morāles principiem, nevis personīgo izdevīgumu vai vēlmi pieskaņoties citu cilvēku viedoklim. Linds uzskata, ka morālās spriešanas spējas ir iespējams pilnveidot, taču tās var arī stagnēt un pat regresēt, ja tās netiek attīstītas un lietotas morālo problēmu risināšanā. Tādēļ ir svarīgi noskaidrot faktorus, kas sekmē vai tieši otrādi kavē morālās spriešanas attīstību.

Lai gan Kolbergs un līdzstrādnieki (Kuhn, Langer, Kohlberg, & Haan, 1977) uzskatījuši kognitīvo attīstību par būtiski nepieciešamu faktoru morālajā attīstībā, viņa uzskati par morālās spriešanas attīstības mehānismiem ir pretēji: morālās spriešanas spējas attīstās un mainās nevis spekulatīvu pārdomu rezultātā, pieredzes rezultātā. Kolbergs (Kohlberg, 1976/1995) aprakstījis trīs sociālo faktoru grupas, kas stimulē morālo attīstību gan bērna vecumā, gan arī vēlāk, – attīstoša sociālā vide, līdzdalības iespējas un kognitīvi morālais konflikts. Īpaša nozīme saskaņā ar Kolberga (Kohlberg & Kramer, 1969/1995) un Linda (Lind, 2002, 2003) veiktajiem pētījumiem morālās spriešanas attīstībā ir izglītībai, jo atbildības pieredze bez izglītības pieredzes nenodrošina uz principiem balstītas morālās spriešanas attīstību. Izglītības kvantitāte un kvalitāte ir galvenais faktors, kas sekmē morālās spriešanas attīstību, neviens cits faktors nav parādījis līdzīgu ietekmi (Kohlberg, 1984; Lind, 2002; Pascarella, 1991; Rest, 1991; Schläfli, Rest, & Thoma, 1985).

Linds (Lind, 2002, 2003, 2006, 2008, 2011) uzskata, ka vislabākais veids, kā attīstīt morālo spriešanu, ir morāli labvēlīga vide izglītības iestādēs, iespēja gūt morāli nozīmīgu pieredzi ikdienā, uzņemoties dažādus sociāli nozīmīgus pienākumus un sociālās lomas, līdzdarboties lēmumu pieņemšanā, saņemot pedagogu un vienaudžu atbalstu, Īpaša loma ir noteiktu pedagoģisko metožu, piemēram, morālo dilemmu diskusiju, kurās tiek izvērtēta pretējo pušu pausto argumentu morālo kvalitāte, izmantošana mācību nodarbībās. Savos darbos Linds (Lind 2002, 2003) uzsver, ka mūsdienu plurālistiskajā sabiedrībā, kurā cilvēkam nemitīgi jāsasaras ar dažādu kultūru un sociālo grupu pārstāvjiem un dažādiem, no paša pārlicēģas atšķirīgiem viedokļiem, morālās spriešanas spēju attīstīšanai

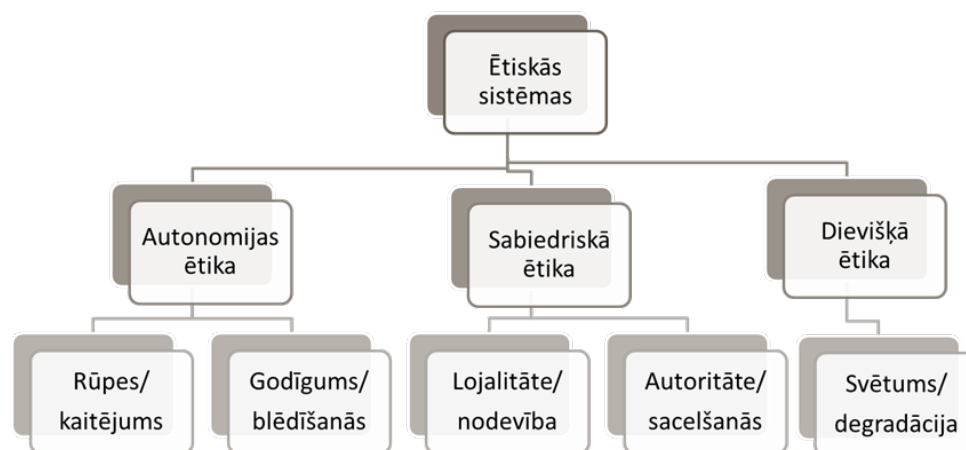
ir sevišķi liela nozīme, jo šī spējas palīdz risināt konfliktus demokrātiskā un nevardarbīgā veidā.

Sociāli intuitīvās pieejas skatījums uz cilvēka morālo funkcionēšanu *Perspective of Socio-Intuitive Approach on Moral Functioning of Human*

20. gs 90. g. notiek revolucionārs pavērsiens morāles psiholoģiskajā izpētē, ko iniciēja pētījumi un atklājumi kognitīvajā, sociālajā, evolucionārajā un starpkultūru psiholoģijā un sociālajā antropoloģijā. Heits (Haidt, 2001), piedāvā sociāli intuitīvo modeli morāles psiholoģiskajā izpētē. Viņš, norāda, ka morālais spriedums tiek iegūts nevis secīga, apzināta un loģiska spriešanas procesa rezultātā, kā tika uzskatīts agrāk, bet gan ātras, automātiskas novērtēšanas – morālās intuīcijas – darbības rezultātā. Morālā intuīcija (*moral intuition*) ir pēkšņa morālā sprieduma parādīšanās apziņā, iekļaujot afektīvo valenci, bez apzinātas meklējumdarbības, argumentu izsvēršanas vai secinājumu izdarīšanas (Haidt, 2001). Savukārt morālās spriešanas rezultātā indivīds piedāvā racionālus argumentus, lai sniegtu ticamus iemeslus morālās intuīcijas darbības rezultātā izveidotajam spriedumam. Heita piedāvātais modelis nav anti-racionāls, taču norāda uz iedzimto intuitīvi emocionālo procesu primāro lomu cilvēka morālajā funkcionēšanā. Heits (Haidt, 2001) norāda, ka morālā intuīcija parādās kā *normāla nobriešanas sastāvdaļa* agrā bērnībā. Savukārt tas, kāpēc vienam indivīdam ir izteiktāka morālā intuīcija tajā vai citā jomā, ir saistīts ar tādiem morālās intuīcijas attīstības mehānismiem, kā *selektīva intuīcijas zaudēšana*, ja attiecīgajā kultūrā noteikta morālā intuīcijas netiek izkopta; *intuīcijas pārveidošana kultūras paražās* un *līdzcilvēku socializācija*.

Švēders un viņa kolēģi (Shweder, Much, Mahapatra, & Park, 1997), kas studējuši morāli no antropoloģiskās un vēsturiskās perspektīvas, atklājuši, ka morāles jēdziens, gandrīz visās ne-rietumu kultūrās ir daudz plašāks, nekā to aplūkojis Kolbergs un viņa līdzstrādnieki. Viņi ir norādījuši, ka uz indivīdu centrētā Kolberga un viņa domubiedru teorija atspoguļo tikai vienu no trim universālajām ētikām – autonomijas ētiku, ignorējot sabiedriskās un dievišķās (religiskās) ētikas sistēmu vērtības.

Heits un Džozefs (Haidt & Joseph, 2004) pamatojoties uz pētījumiem starpkultūru un evolucionārajā psiholoģijā, postulēja, ka pastāv piecas psiholoģiskas sistēmas (morāles intuitīvie pamati), katrai no tām ir sava evolucionārā vēsture, kas ir pamatā morālajai intuīcijai visās kultūrās. Katra sistēma ir līdzīga garšas kārpiņai, kas rada patiku vai nepatiku pret konkrētām situācijām, ar ko cilvēks saskaras sociālajā vidē (sk. 1. attēlu). Šo morāles intuitīvo pamatu izteiktība indivīdiem un sociālais svarīgums dažādās kultūrās un sociālajās grupās ir atšķirīgs.

1. att. Ētiskās sistēmas un morāles intuitīvie pamati

Figure 1. System of Ethics and Moral Foundations

Greiems, Heits un Noseks (Graham, Haidt, & Nosek, 2009) norāda uz diviem veidiem, kā sabiedrība mēģina savaldīt cilvēkiem piemītošo egoismu. Dažas kultūras – visbiežāk – rietumu industriāli attīstītās, liberālās sabiedrības - cenšas savaldīt egoismu, tieši aizsargājot indivīdu, fokusējoties uz indivīdu kā morālo vērtību, t.i. rūpju un godīguma morāles intuitīvajiem pamatiem. Savukārt citas – visbiežāk austrumu kolektīvisma kultūras, konservatīvās, tradicionālās un reliģiskās kopienas - mēģina savaldīt egoismu, nostiprinot grupas un institūcijas, saistot indivīdu ar noteiktu lomu un pienākumu uzņemšanos. Šī pieeja, kas balstās uz tādiem morāles intuitīvajiem pamatiem - lojalitātes autoritāte un svētums, fokusējas uz grupu kā morālo vērtību.

Šajās morāles intuitīvo pamatu atšķirībās un atšķirīgajos uzskatos par morāles nozīmi sabiedrībā ir meklējamas saknes konfliktam starp liberālo un konservatīvo sociālo grupu uzskatiem par tikumiskajām vērtībām, tikumiem, kas ir kas jāieaudzina jaunajā paaudzē. Šie atšķirīgie uzskati spilgti izpaužas arī Latvijā sociālajos mēdijos uzvirtojošajās diskusijās par izglītības satura un skolotāja izvēlēto mācību materiālu un metožu ētiskajiem aspektiem (piemēram, Kultūršoks, 2016).

Zīdaiņu un mazu bērnu morāles pētījumi mūsdienās *Modern Studies on Morality of Infants and Young Children*

Sociāli intuitīvā pieejas pamatpostulāti, kas norādīja uz morālas intuīcijas pamatā esošajiem iedzimtajiem mehānismiem, iniciēja arī eksperimentālus pētījumus par zīdaiņu un mazo bērnu morālo funkcionēšanu. Līdz šim morāles psiholoģiskā izpēte balstījās uz pieņēmumu, ka bērni apgūst morāles normas attīstības un socializācijas procesā, taču mūsdienu pētnieki, pamatojoties uz nesenu veiktajiem pētījumiem izvirza pieņēmumu, ka morāles pamatspējas ir iedzimitas

un parādās agrīnā bērnībā, kad vēl nav bijusi iespēja iegūt ar morālo uzvedību saistītu sociālo vai pedagoģisko pieredzi. Turklāt šis morāles kodols paliek nemainīgs visas dzīves garumā un ir kulturāli universāls.

Morāles pētnieki uzsver, ka morāle ir neatņemama veiksmīgas grupas dzīves sastāvdaļa morālais jutīgums ir attīstījies, lai nodrošinātu grupas kopīgu rīcību un sadarbību (sk. Alexander, 1987; Cosmides & Tooby, 1992; de Waal, 2006; Henrich & Henrich, 2007). Tas ļauj gūt lielāku savstarpējo labumu, taču tādēļ grupas locekļiem dažreiz ir nepieciešams upurēt personiskās intereses. Dzīvei grupā ir nepieciešamas vismaz trīs morālās spējas un īpašības: morālā labestība, morālā izpratne un novērtējums (spriedums), kā arī morālā retribūcija - tendence veikt vai atbalstīt sodu tiem, kas uzvedas ļaunprātīgi vai netaisnīgi. Visas šīs morālās spējas eksperimentālajos pētījumos ir konstatētas jau zīdaiņa vecumā, kad bērniem vēl nav bijusi minimāla iespēja gūt pieredzi šajās jomās.

Ir konstatēts, ka kopš dzimšanas zīdaiņi ir spējīgi paust rudimentāras emocionālās reakcijas uz citu cilvēku ciešanām (Martin & Clark, 1982; Sagi & Hoffman, 1976). Tiklīdz tie kļūst fiziski spējīgi, viņi sāk papildināt šīs emocionālās reakcijas ar aktīvu prosociālo uzvedību - mierina briesmās, palīdz citiem sasniegt mērķus, informē citus par lietām, ko viņi vajadzētu zināt, un dalās ar lietām un resursiem (Dunfield, Kuhlmeier, O'Connell, & Kelley, 2011; Eisenberg, Fabes, & Spinrad, 2006; Warneken & Tomasello, 2009).

Ja argumenti attiecībā uz sadarbības un morāles koevolūciju ir pareizi, tad jau agrīnā vecumā ir jāparādās spējām saprast un novērtēt morālo rīcību, kas ir būtiska sadarbībai, piemēram – palīdzēšanu vai otrādi kaitēšanu, došanu, dalīšanos vai tieši pretēji – atņemšanu, godīgumu vai blēdīšanos. Pētījumi atklāja, ka bērni saprot un spēj novērtēt trešo pušu morālo uzvedību.

Tika izpētīts, ka (Henderson & Woodward, 2011), ka pirmā dzīves gada beigās zīdaiņi saprata, ka ir jāsadarbojas, lai sasniegtu kopīgu mērķi un ka palīdzēt ir labi, bet traucēt – slikti (Premack & Premack, 1997) un ka palīdzēšana vai pretēji – kaitēšana ietekmē sociālās izvēles (Piemēram, Kuhlmeier, Wynn, & Bloom, 2003). Savukārt otrajā dzīves gadā bērni sagaidīja, ka indivīdi izturēsies godīgi (vienlīdzīgi sadalīs resursus (piemēram, Geraci, & Surian, 2011).

Heimlina un kolēģi (Hamlin & Wynn, 2011; Hamlin, Wynn, & Bloom, 2007, 2010) savos pētījumos noskaidroja, ka zīdaiņi pozitīvi novērtē leļļu izrādes varoņus, kas palīdzēja, bet negatīvi – tos kas kaitēja vai traucēja. Piemēram, vērojot leļļu izrādi, kurā trijstūrītis palīdzēja bumbiņai uzkāpt kalnā, bet savukārt kvadrātiņš – traucēja, neļāva sasniegt mērķi. Bērni pēc demonstrējuma, kad tiem piedāvāja, kuru no figūriņām viņi izvēlas, kura viņiem patīk, līdz 80 % gadījumi izvēlējās to, figūriņu kas palīdzēja.

Arī citos līdzīgos gadījumos, kad zīdaiņi vēroja leļļu teātra sižetu kā rotaļu dzīvnieks – sunītis vai kaķītis vēlējās atvērt kasti ar rotaļlietām, taču viens no viņa draugiem palīdzēja atvērt kasti, bet cits rupji to aiztaisīja un neļāva tikt pie

rotāļlietām. 75 līdz 100 % zīdaiņu, kas piedalījās pētījumā, deva priekšroku tam leļļu izrādes varonim, kas sadarbojās un palīdzēja. Trīs mēnešus veci zīdaiņi, kas vēl nespēj koordinēt rokas kustības un ar roku norādīt savu izvēli, to izdarīja ar skatienu. Sākumā viņi ar nepatiku paskatījās uz Kaitētāju, tad ilgstoši virzīja skatienu uz Palīdzētāju figūru vai rotaļlietu (Hamlin, 2013). Turklāt zīdaiņi reaģēja tikai uz personalizētu personāžu uzvedību, ja palīdzētāju varoni aizstāja ar nepersonalizētu priekšmetu (piem. knaiblēm, kas taisa kasti ciet vai vaļā), iepriekšminētie rezultāti netika konstatēti.

Trešā joma, kas ir svarīga sadarbībai ir morālā retribūcija jeb morālā atmaksa, tā ir tieksme sodīt vai ļaut citiem sodīt par pārkāpumiem sadarbībā – negodīgumu, blēdīšanos, kaitēšanu, citādi kaitējošā un negodīgā uzvedība novedīs pie sadarbībā balstītās sistēmas sabrukuma.

Dažos gadījumos otras personas mērķu bloķēšana (t.i., kaitēšana) mazie bērni uzskatīja par pareizu, ja šī persona ir pārkāpusi sadarbības principus. Pētījumos mazie bērni ap 2 gadu vecumu savu antisociālo uzvedību virzīja pret tiem, kas iepriekš bija netaisnīgi piesavinājušies trešās puses resursus (Hamlin, Wynn, Bloom, & Mahajan, 2011). Turklāt, lai gan parasti viņi izvēlējās tos personāžus, kas bija palīdzoši, gadījumos, kad kāds leļļu izrādes personāžs pirms tam bija izdarījis ko sliktu (piemēram, bija negodīgs spēlē), mazie bērni deva priekšroku tam, kas šim personāžam kaitēja/traucēja. Tādā veidā tie sodīja šo personāžu par iepriekš pieļauto negodīgumu sadarbībā. Šī morālo spriedumu īpatnība bija raksturīga pat zīdaiņiem, kas ir jaunāki par pieciem mēnešiem (izlasē lielākā daļa bija pirmie bērni ģimenē), kuri nekad nebija redzējuši sodīšanu.

Pētījumi turpinās arī pašlaik (piemēram, Steckler, Liberman, Van de Vondervoort, Slevinsky, & Hamlin, 2018; Van de Vondervoort, & Hamlin, 2018), neskatoties uz atsevišķiem kritiskajiem iebildumiem attiecībā uz pētījuma metodoloģiju (piemēram, Scarf, Imuta, Colombo, & Hayne, 2012) ļauj slikties atbalstīt pieņēmumu, ka daži cilvēka morāles aspekti ir iedzimti. Jau kopš pirmajiem dzīves mēnešiem zīdaiņi parāda morālās empātijas, niansētas morālās izpratnes un novērtējuma spējas, kas nav radušās socializācijas vai pieredzes rezultātā. Turklāt tās ir pārsteidzoši līdzīgas pieaugušu cilvēku morālajiem spriedumiem un uzvedībai, iekļaujot tādus aspektus kā empātija, labestība, morālā izpratne un spriedumi, kā arī morālā retribūcija.

Nobeigums

Conclusions

Pirmie pētījumi morāles psiholoģiskajā izpētē 20. gs. pirmajā pusē tika veikti tai laikā vadošās kognitīvās pieejas ietvaros, kas uzsvēra kognitīvās attīstības vadošo lomu morāles attīstībā. Tika uzskatīts, ka morālās attīstības pamatā ir morālās spriešanas un morālo spriedumu attīstība un ka kognitīvā attīstība

priekšnoteikums morālajai izaugsmei. Tālākie pētījumi atklāja arī sociālo un pedagoģisko faktoru nozīmi morālās spriešanas attīstībā, kas, mijiedarbojoties ar kognitīvajiem faktoriem, vai nu sekmēja vai arī kavēja morālās spriešanas spēju attīstību.

21. gs. sākumā, aktualizējoties psiholoģijas virzieniem, kas uzsvēra emocionāli intuitīvo un automātisko procesu lomu cilvēka psiholoģiskajā funkcionēšanā, notika arī būtiskas pārmaiņas arī morāles psiholoģiskajā izpētē, kas ļāva daudz labāk saprast cilvēka morāles psiholoģiskos aspektus.

Sociāli intuitīvajai pieeja morāles psiholoģiskajā izpētē, atzīstot morālās spriešanas lomu morālajā funkcionēšanā, uzsvēra morālās intuīcijas vadošo lomu morālā sprieduma izveidē. Pieejas ietvaros tika analizētas psiholoģiskās sistēmas, kas ir morālās intuīcijas pamatā un ietekmē morālo spriedumu saturu dažādās sociālajā grupās. Tika uzsvērts, ka morālā intuīcija ir iedzimta un parādās kā normāla nobriešanas sastāvdaļa agrā bērnībā.

Savukārt mūsdienu pētījumi zīdaiņu psiholoģijā, ir ļāvuši apgalvot, ka tādas morālās spējas kā morālā labestība, morālā izpratne un novērtējums un morālā retribūcija varētu būt iedzimti, jo parādās ļoti agrīnā vecumā, kad iespēja iegūt pieredzi šajā jomā ir bijusi minimāla. Turpmākajiem pētījumiem būtu jānoskaidro, kādā veidā iedzimtie morāles mehānismi līdzdarbojas ar sociāli kulturālajiem faktoriem, veidojot nobriedušu morālo funkcionēšanu, kas palīdzētu veidot uz zinātniskiem pētījumiem balstītas morālās izglītības programmas.

Summary

The first psychological studies of morality in the first half of the 20th century were conducted as part of the leading cognitive approach, which highlighted the decisive impact of cognitive development in development of morality. It was believed that development of morality is based on development of moral reasoning and reasons, and that cognitive development is a prerequisite for moral growth. Further studies also revealed the impact of social and pedagogical factors on development of moral reasoning and the way their interaction with cognitive factors either stimulated or hindered development of moral reasoning skills.

In the beginning of the 21st century, as a trend in psychology emerged emphasising the impact of emotionally intuitive and automatic processes on psychological functioning of a human being, psychological studies of morality also experienced significant change leading to better understanding of psychological aspects of human morality.

Social-intuitive approach in psychological studies of morality recognised the role of moral reasoning in moral functioning and emphasised the decisive impact of moral intuition on formation of moral reasoning. This approach analysed psychological systems, which form the basis of moral intuition and affect the content of moral reasons in diverse social groups. It was emphasised that moral intuition is inherited and emerges as natural part of maturation in early childhood.

However, modern studies in infant psychology allow concluding that moral skills such as moral goodness, moral insight and evaluation, as well as moral retribution, are innate because

they appear at very early age when previous experience has been minimal. Further studies would have to determine how innate moral mechanisms interact with socio-cultural aspects in forming mature moral functioning.

Literatūra References

- Alexander, R. D. (1987). *Foundations of human behavior. The biology of moral systems*. Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter.
- Cosmides, L., & Tooby, J. (1992). Cognitive adaptations for social exchange. In J. Barkow, L. Cosmides, & J. Tooby (Eds.), *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* (pp. 163–228). New York, NY: Oxford University Press.
- Damasio, A. (1994). *Descartes' error: Emotion, reason, and the human brain*. New York: Grosset/Putnam.
- de Waal, F. (2006). *Primates and philosophers: How morality evolved*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Dunfield, K. A., Kuhlmeier, V. A., O'Connell, L., & Kelley, E. (2011). Examining the diversity of prosocial behavior: Helping, sharing, and comforting in infancy. *Infancy, 16*, 227–247.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., & Spinrad, T. (2006). Prosocial development. In N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (pp. 646–718). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
- Geraci, A., & Surian, L. (2011). The developmental roots of fairness: Infants' reactions to equal and unequal distributions of resources. *Developmental Science, 14*, 1012–1020.
- Graham, J., Haidt, J., & Nosek, B. A. (2009). Liberals and conservatives rely on different sets of moral foundations. *Journal of Personality and Social Psychology, 96*, 1029-1046.
- Haidt, J., & Joseph, C. (2004). *Intuitive ethics: How innately repaired intuitions generate culturally variable virtues*. *Daedalus, 55*-66.
- Haidt, J. (2001). The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review 108*, 814-834.
- Haidt, J., & Graham, J. (2007). When morality opposes justice: Conservatives have moral intuitions that liberals may not recognize. *Social Justice Research, 20* (1), 98-116.
- Haidt, J., Koller, S. H., & Dias, M. G. (1993). Affect, culture, and morality, or is it wrong to eat your dog? *Journal of Personality and Social Psychology, 65* (4), 613-628.
- Hamlin, J. K., & Wynn, K. (2011). Young infants prefer prosocial to antisocial others. *Cognitive Development, 26*, 30–39.
- Hamlin, J. K., Wynn, K., & Bloom, P. (2007). Social evaluation by preverbal infants. *Nature, 450*, 557–559.
- Hamlin, J. K., Wynn, K., & Bloom, P. (2010). Three-montholds show a negativity bias in their social evaluations. *Developmental Science, 13*, 923–929.
- Hamlin, J. K., Wynn, K., Bloom, P., & Mahajan, N. (2011). How infants and toddlers reach to antisocial others. *Proceedings of the National Academy of Sciences, USA, 108*, 19931–19936.
- Hamlin, J. K., & Wynn, K. (2011). Young infants prefer prosocial to antisocial others. *Cognitive Development, 26* (1), 30 – 39.
- Hamlin, J. K. (2013a). Moral judgment and action in preverbal infants and toddlers: Evidence for an innate moral core. *Current Directions in Psychological Science, 22* (3), 186 – 193.
- Henderson, A. M. E., & Woodward, A. L. (2011). Let's work together: What do infants understand about collaborative goals? *Cognition, 121*, 12–21.

- Henrich, N., & Henrich, J. (2007). *Why humans cooperate: A cultural and evolutionary explanation*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Kohlberg, L. (1968/1995). Moralische Entwicklung. [oriģinālraksts: Moral Development. In *International Encyclopedia of the Social Sciences* (pp. 483 – 494). New York: Crowell, Collier & Macmillan]. *Die Psychologie der Moralentwicklung* (pp. 7– 41). Frankfurt am Main: Surhkamp Verlag.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization: The cognitive- developmental approach. In T. Lickona (Ed.), *Moral development and behavior: Theory, research and social issues* (pp. 3153). New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Kohlberg, L. (1984). *Essays on moral development, Vol. 2. The psychology of moral development*. San Francisco, CA: Harper & Row.
- Kohlberg, L., & Kramer, R. (1969/1995). Zusammenhänge und Brüche zwischen der Moralentwicklung in der Kindheit und im Erwachsenenalter (oriģinālraksts: Continuities and Discontinuities in Childhood and Adult Moral Development. In *Human Development*. (pp. 93-120)). *Die Psychologie der Moralentwicklung*. (pp. 41-81). Frankfurt am Main: Surhkamp Verlag.
- Kuhlmeier, V., Wynn, K., & Bloom, P. (2003). Attribution of dispositional states by 12-month-olds. *Psychological Science*, 14, 402–408.
- Kuhn, D., Langer, J., Kohlberg, L., & Haan, N. S. (1977). The development of formal operations. in logical and moral judgment. *Genetic Psychology Monographs*, 95, 97-188.
- Kultūršoks (2016). *Grozījumi Izglītības likumā - apdraudējums vai kļūda*. Retrieved from <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/zinu-analize/kultursoks-grozijumi-izglitibas-likuma-apdraudejums-vai-kluda.a204445/>
- Lind, G. (1978). Wie mißt man moralisches Urteil? Probleme und alternative Möglichkeiten der Messung eines komplexen Konstrukts. In: G. Portele (Ed.), *Sozialisation und Moral* (pp. 171-201). Weinheim: Beltz.
- Lind, G. (2002). *Ist Moral lehrbar? Ergebnisse der modernen moralpsychologischen Forschung*. Berlin: Logos Verlag.
- Lind, G. (2003). *Moral ist lehrbar*. München: Oldenburg Schulbuchverlag GmbH.
- Lind, G. (2006). Effective moral education: The Konstanz method of dilemma discussion. *Hellenic Journal of Psychology*, 3, 189-196.
- Lind, G. (2008). The meaning and measurement of moral judgment competence revisited – A dual aspect model. In: D. Fasko, W. Willis (Eds.), *Contemporary Philosophical and Psychological Perspectives on Moral Development and Education* (pp. 185-220). Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Lind, G. (2011). Moralerziehung. In E. Kiel & K. Zierer (Eds.) *Basis Unterrichtsgestaltung* (pp. 39 - 50). Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehrn.
- Martin, G. B., & Clark, R. D. (1982). Distress crying in neonates: Species and peer specificity. *Developmental Psychology*, 18, 3–9.
- Pascarella, E. T. (1991). The impact of college on students: The nature of the evidence. *The Review of Higher Education*, 4 (14), 453-466.
- Piaget, J. (1965). *The moral judgment of the child*. New York: Free Press.
- Premack, D., & Premack, A. J. (1994). Moral belief: Form versus content. In L. A. Hirschfeld & S. A. Gelman (Eds.). *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture* (pp. 149–168). New York, NY: Cambridge University Press

- Rest, J. R. (1991). Research on moral development in college students. In A. Garrod (Ed.), *Emerging themes in moral development and moral education*, New York: Columbia University Press.
- Sagi, A., & Hoffman, M. L. (1976). Empathic distress in the newborn. *Developmental Psychology*, *12*, 175–176.
- Scarf, D., Imuta, K., Colombo, M., & Hayne, H. (2012). Golden Rule or valence matching? Methodological problems in Hamlin et al. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *109* (22), E1426–E1426. doi:10.1073/pnas.1204123109
- Schläfli, A., Rest, J. R., & Thoma, S. J. (1985). Does moral education improve moral judgment? A meta-analysis of intervention studies using the Defining Issues Test. *Review of Educational Research*, *55*, 319-352.
- Shweder, R., Much, N., Mahapatra, M., & Park, L. (1997). The "big three" of morality (autonomy, community, and divinity), and the "big three" explanations of suffering. In A. Brandt & P. Rozin (Eds.), *Morality and Health* (pp. 119-169). New York: Routledge.
- Warneken, F., & Tomasello, M. (2009). Varieties of altruism in children and chimpanzees. *Trends in Cognitive Science*, *13*, 397–402.